

Головні убори жінок із Лісостепового Лівобережжя Скіфії.

Головні убори є важливими елементами костюмів і в практичному, і в символічному планах. У повсякденному житті віддавали перевагу практичним властивостям уборів, а у святковому костюмі на них покладали демонстрацію етнічних, соціальних, статусних, вікових емблем. Це один із загальних принципів костюмознавства, виявлений завдяки дослідженням історичного та етнографічного вбрання.

Аналіз писемних та археологічних пам'яток є основою для реконструкції головних уборів, властивих жінкам та чоловікам різних соціальних та етнолокальних груп населення Скіфії. Найбільше наукових розвідок висвітлюють результати вивчення жіночих головних уборів. Так, до теми скіфського вбрання взагалі, а зокрема до головних уборів скіфів, не раз зверталася В.А.Іллінська¹.

Скіфські убори дослідив С. А. Яценко в монографії "Костюм Древней Евразии". Автор звернувся до монументальної скульптури, еллінського вазопису, торевтики, археологічних знахідок². Слід зазначити, що С.А.Яценко не включає до категорії "головні убори" налобні прикраси. На мою думку, це не виправдане звуження кола названої категорії, адже налобним пов'язкам властиві утилітарні та знакові функції, притаманні всім головним уборам. Крім того, історики костюма та етнографи узгодили свої погляди щодо класифікації «покровів голови», розподіливши їх на три основні види: стрічкові, платові та шапки. Останні складають дві групи: тверді (жорсткі) та м'які убори. Їх суттєві характеристики "закодовано" у формах, які є сталою типологічною ознакою³. Головні убори названих видів були властиві чоловічому і жіночому вбранню, а варіативність їх використання у різних народів (у хронологічному та територіальному діапазонах) створює розмаїту картину.

Для реконструкції головних уборів жінок із племен, які мешкали на землях Лісостепового Лівобережжя, маємо джерельну базу (на відміну від інших елементів убрання). Її складають археологічні знахідки, насамперед, металеві прикраси налобних пов'язок, покривал (наміток), шапок різної форми.

Найдавнішими за походженням, можливо, є стрічки різного типу: вінки, діадеми, тощо. Простота форми та способів виготовлення сприяли, з одного боку, їх поширенню в костюмах багатьох народів, а з другого – спонукали до застосування різних засобів оздоблення. Їх зображення можна побачити на пам'ятках давнього образотворчого мистецтва. Наприклад, статуя Поліклета "Діадумен" – атлет, який зав'яже стрічку на знак перемоги⁴. Налобні пов'язки – діадеми – в Елладі були жрецькими, а згодом царськими уборами. Таку ж роль вони відігравали і у костюмах (принаймні чоловічих) мешканців скіфських земель. У жіночому парадному вбранні стрічки, можливо, також мали сакральне навантаження.

Оздобу пов'язок знайдено в деяких похованнях жінок в курганах на території Посулля. Йдеться про золоті прямокутні пластини (довжиною 30 - 40 см і шириною 2-5 см) з дірочками по верхньому краю та по боках (для прикріплення на текстильну чи шкіряну основу). Свого часу ці вироби М.Ростовцев назвав "метопідами" (з грецької – "посередині лоба")⁵. У IV ст. до н.е. вони стали оздобою налобних пов'язок в уборах жінок із Степової Скіфії. Поява "метопід" на землях, де мешкали племена "скіфів-орачів" та "скіфів-землеробів" відбувалася внаслідок поширення "загальноскіфської" моди.

Усі метопіди вирізняє однакова структура оформлення. На поверхню цих стрічок наносили рельєфні візерунки, виконані в техніці витискування по матриці. Вони відповідають характеристикам греко-скіфського стилю, який склався у цей час в художній культурі Північного Причорномор'я. Зображення розміщували двома смугами: зверху – фриз із рослинних, зооморфних або антропоморфних образів, а знизу – бордюр чи кайма з овів, іоніків, перлин. Ці елементи утворювали різні

варіанти орнаментів, традиційних в еллінській архітектурі та декоративному мистецтві. Бачимо їх в оформленні колон, облямуванні сюжетних картин тощо. Такі пояси візерунків, можливо, сприймали як захисний рубіж. На декоративному полі налобних стрічок ці орнаментальні смуги з овів тісно переплетені з основним зображенням⁶.

Все розмаїття візерунків на стрічках цікаво розглянути за їх морфологічними ознаками, а також порівняти за семантикою.

Найбільше метопід оздоблено рослинними орнаментами. Майже всі вони виконані за однією схемою – від центральної пальметки в обидва боки направлено хвилясті або "змієподібні" пагони аканфа. А.Ф.Лосєв наголошував, що "змієподібність" завжди вказує на близькість до землі та на використання її сил¹⁷. У статті М.Меурера, присвяченій аканфовому орнаменту, підкреслено, що *Acanthus mollis*, який став елементом орнаменту на великій території, в Греції спеціально саджали на некрополях, мабуть з метою захисту від злих сил⁸. Крім того, аканф сприймали як символ плодючості. Таке ж значення, мабуть, мали мотиви пальметки та розетки. Що стосується першого, тобто пальмет, то в основі їх зображення паросток – крин. Це один із найдавніших образів, який уособлював уявлення про відродження сил природи. Таким же змістом були наділені і розетки.

Друга група метопід: на пластинах бачимо складне переплетення різних мотивів – поєднано рослинні, зооморфні (олень, заєць, лев, пантера) та міфічні (гіппокамп, грифон, сфінкс) образи. Вони є еллінськими за іконографією, але відбивають уявлення, що вже давно склалися у скіфів. Усі ці мотиви є символами божеств життєдайних сил природи, крім того, відігравали роль апотропеїв.

Налобні стрічки, на яких вміщено композиції із зооморфних образів, складають третю групу. Елементи візерунків (олень, грифон, лось) також входять до кола емблем культів родючості, які мають різні аспекти.

Як було зазначено, нижня кайма на метопідах має вигляд іонійського кіматія або фестонів, утворених комбінаціями геометричних фігур – овів, напівовалів.

Цікаво, що на поверхні кількох стрічок, названі орнаментальні мотиви посідають основне місце. Такі метопіди складають четверту групу. Щоб зрозуміти зміст їх декору, варто звернути увагу на вписані до внутрішнього контуру овів зображення пальметки, людської голови. Ці мотиви вказують на зв'язок традиційних орнаментів із символікою родючості.

Різноманітні візерунки на золотих стрічках утворені з мотивів, які є семантично однорідними, тобто мають однаковий зміст. Це символи плодючості та знаки захисту.

Накладки на пов'язки зафіксовано у вбранні небіжчиць, які належали до різних соціальних груп. Про це свідчить обряд поховання, насамперед, одна з його характеристик – висота насипів: метопіди знайдено в курганах від 1 м до 19,5 м. Крім того, статус власниць налобних стрічок із золотим декором відбиває супровідний інвентар: інколи тільки метопіда була єдиним золотим предметом у могилі небіжчиці, але досліджено поховання і з численними розкішними речами.

Використання налобних пов'язок, оздоблених золотом, намистом чи будь-яким іншим декором, у костюмах жінок, які розрізнялися статусом, суспільною роллю, може вказувати на якусь специфічну функцію стрічкових уборів. Так, згідно з висновками етнографів, налобні пов'язки були дівочими уборами (адже вони не закривали волосся). Вивчення залишків дитячих костюмів показало, що дівчатка носили стрічки, іноді прикрашені намистом. До них прикріплювали скроневі підвіски. Можна припустити, що налобна пов'язка, оздоблена метопідою, була атрибутом ініціації⁹.

Дослідження матеріалів для реконструкції жіночого вбрання свідчить, що стрічки (з різним декором) часто поєднували з покривалами та шапками. Ці убори закривали волосся і, ймовірно, належали заміжнім жінкам¹⁰.

З території Лівобережної Скіфії походять дві метопіди. Одна з них, знайдена в кургані № 5 (1905 р.) поблизу с. Аксютинці, прикрашена рослинним орнаментом, тобто належала до I групи декору¹¹. Стрічка зафіксована серед інших золотих оздоб жіночого

убору – тоненького обідка з підвісками та вузької смужки, яка відрізняється від метопіди схемою розміщення візерунків. Названі предмети, ймовірно, були фрагментами оформлення двох головних уборів – налобної стрічки та шапки (циліндричної форми). Зупинимось на метопіді. Верхній ярус декоративного поля – ширший за нижній. Зверху вміщено – чіткий і графічний рослинний орнамент, побудований за принципом симетрії: в центрі – стилізована пальметка, від якої відходять плавно вигнуті пагони з квітами. Нижній край метопіди – хвилястий, тому що вирізаний за контуром своєрідного плетива, утвореного напівовалами, накладеними один на другий (Рис. 1,1).

Ще одна золота накладка на стрічку була в кургані поблизу с.Будки¹². Тут, у жіночому похованні, збереглися золоті прикраси: вже згадана метопіда (зліва від черепа), дві сережки (кільце з підвіскою), на лівій руці – золотий перстень (з круглим щитком і роз'ємними дужками), а в ногах – невеличкі пластинки-аплікації різної форми, на яких подано зображення людської голови, грифона, трьох з'єднаних розеток, рослинний мотив тощо. Прикраса налобної пов'язки – золота смужка із заокругленими кінцями. Верхнє поле, яке, зазвичай, заповнювали змістовними композиціями – широке. На ньому представлено зображення сцени шматування: на оленя з двох боків напали орлиноголові грифони (Рис. 1,2). Цей сюжет був популярним у художній творчості Сходу та греко-скіфському мистецтві. О.Є. Кузьміна вбачає в ній відображення дуалістичної концепції боротьби між добром та злом, життям та смертю. Цей мотив символізує також день весняного рівнодення і відбиває уявленнями про плодючість¹³.

Дві метопіди, знайдені на землях проживання скіфів-землеробів, спонукають до аналізу поховального обряду та залипків убрання власниць цих прикрас. Метопіда з рослинним орнаментом була серед речей жінки, яка була похована у одній могилі з чоловіком. Тобто, стрічка як елемент складного убору відбивала соціальний статус особи – жінка була у шлюбі і належала до аристократичного кола.

Стрічка з композицією «шматування» належала жінці, похованій із дотриманням традицій, мабуть, властивих для певної групи. Крім оздоб костюма, у могилі знайдено чотири бронзових дзеркала, вуздечка, 26 бронзових дзвіночків¹⁴. Золотом прикрашено тільки налобну пов'язку, тобто, мабуть, саме стрічку вважали домінантою у парадному костюмі небіжчиці, навіть, якщо у неї були шапка і покривало. Отже, виникає припущення, що стрічка підкреслювала особливу роль жінки, яку вона відігравала за життя. Можливо, власниця пов'язки виконувала жрецькі обов'язки.

Головні убори у вигляді смуги, що оперізує лоб, не оздоблені ні намистом, ні металевими аплікаціями, ймовірно, носили жінки, з нижніх прошарків суспільства.

Другий вид головних уборів – покривала, намітки. Це відрізи тканини, які накидали безпосередньо на волосся чи шапку. Скіф'янки-степовички, як свідчать знахідки, мали покривала, край яких оздоблювали платівками (найчастіше прямокутними) з різними мотивами (образ грифона, сцени: братання, адорації, богиня біля жертівника). Фіксація декору у похованнях дозволила встановити розміри полотнища – до п'ястків рук – тобто 2-2,5 м¹⁵.

Жінки Лівобережного Лісостепу також носили покривала, закріплюючи їх на голові шпильками – саме ця категорія знахідок є свідченням того, що елементами костюма були шматки тканини – наголовні покривала та напличні накидки¹⁶. Розміщення оздоб головних уборів та стрижнів-шпильок дають підстави припустити, що покривала виготовляли з вузького полотнища, використовуючи прямокутний відріз тканини, або, щоб створювати красиві складки, брали ширшу тканину і вирізали шматок у формі видовженого овалу. Такі варіанти реконструкції «підказали» знахідки в к. №3 в урочищі Стайкин Верх (Аксютинці): масивна залізна шпилька (довжиною 18 см) під черепом, а навколо нього - 37 золотих платівок із зображенням хижака з породи котячих, що лежить, підібгавши ноги під животом (розміри 0,6 x10 мм)¹⁷. Якщо аплікації нашити на край покривала з проміжками, то вони утворять пружок

довжиною приблизно 50 см (відстань від одного плеча до іншого). Скромні оздоби облямовували обличчя жінки. Неприкрашену частину полотнища сховано за спиною. Шпилькою сколювали краї відрізу тканини, а також прикріплювали її до зачіски (Рис. 2, 1-2).

У кургані 498 поблизу с. Басівка зафіксовано дві бронзові шпильки – під черепом та підборіддям, котрі свідчать про використання широкого довгого покривала у формі прямокутника¹⁸. Воно огортало всю постать жінки, створюючи своєрідний силует, який, мабуть, був характерним для костюмів цього регіону. Уподобання вбрання, що не окреслює фігуру, або слабо позначає її контури, відбилося у деяких формах посуду: горщиках видовжених пропорцій з плавно відігнутими вінцями. Принагідно слід підкреслити, що звернення до кераміки: аналіз її абрису та орнаментики – поряд з інтерпретацією декоративних засобів убрання, допомагає виявити особливості художнього мислення, естетичний ідеал, котрий лежить в основі створення всіх компонентів костюма.

Шпильки є характерною ознакою вбрання мешканок Лісостепового Лівобережжя. Їх використовували як деталі не тільки головних уборів – для прикріплення наголовних покривал, а й плечового драпірувального одягу – плащів (накидок). За пізньої архаїки з'явилися, а потім набули поширення великі цвяхоподібні шпильки (довжиною близько 30 см) з масивною головкою (D 2- 2,7 см). Їх розміщення у похованні (на плечах чи на грудях небіжчиці) дозволяє уявити, як надягали накидки. Матеріали з кургану №3 в урочищі Стайкин Верх є відправними точками для реконструкції великого плаща, мабуть, з нещільної вовняної тканини, щоб не порвати її шпильками. Накидка огортала постать жінки, створюючи "неантропоморфний" силует, згаданий вище (Рис. 2, 3).

Аналіз матеріалів з історії костюмів давнього населення України, дозволяє припустити, що у I тис. до н.е. жіноче парадне убрання найчастіше акцентували шапки. В основу їх класифікації покладено форму, бо вона є не тільки зовнішньою

ознакою, а й відбиває найбільш суттєві риси уборів цього виду, пов'язані з семантикою). Парадні шапки, котрі носили у давнину, систематизовано за умовними ознаками. Це "жорсткі" або "тверді" убори циліндричного, конусоподібного та напівсферичного абрису, для виготовлення яких застосовували спеціальний крій, каркаси з гнучких гілочок верби, а також повсть, шкіру. Зображення деяких типів бачимо на мистецьких витворах Північного Причорномор'я. Ці матеріали не можна обійти увагою, вивчаючи джерела для реконструкції шапок, які носили жінки з племен скіфів-землеробів¹⁹.

Зосередимо увагу на уборах, які належать до циліндричних: полосах та калафах. Джерелом інформації про шапки з цієї групи є пам'ятки тореvтики із курганів Скіфії, а також археологічні залишки – комплекти прикрас, які відбивають форму декорованої поверхні. Визначення "циліндричні" має недоліки, тому що, насправді, силует уборів не завжди відповідає строгим рамкам названої геометричної фігури, тобто циліндрові. Але термін дозволяє знайти закономірності у їх створенні, зрозуміти принципи модифікації. На моє переконання, різноманітні варіанти шапочок цієї групи виникли як результат розробки "базової" (циліндричної) форми. Зрештою, такий поділ уборів застосовують у сучасній практиці конструювання.

Отже, почнемо з "полосів". Їх особливість полягає, насамперед, у незначній розбіжності між нижнім та верхнім діаметрами. Найбільш виразні зображення полоса бачимо на золотих витворах. Один з них – знахідка з кургану поблизу с. Сахновка, Черкаської обл. – прямокутна пластина, на якій вміщено багатофігурну композицію з центральним персонажем – жінкою в опатному костюмі. Її голову увінчує висока циліндрична шапка з пласкою верхівкою – полос. Сахновська пластина за формою та розмірами пасує до убору такого типу – підкреслює його абрис. Мабуть, її використовували як аплікацію, прикріпивши на фронтальній частині полюсу²⁰.

Циліндрична шапка з пласкою верхівкою є елементом убрання богині, представлений у позі оранти на сережках із

курганів Товста Могила, (Дніпропетровської обл.) та поблизу с.Любимівка (Херсонської обл.)²¹.

До розряду циліндричних, мабуть, слід віднести шапочки, своєрідний абрис яких обумовлений дугоподібним оформленням верхнього краю. Деякі характеристики убору – невисокий, піднімається над лобом і звужується на потилиці – можна виявити, аналізуючи костюм богині, образ якої змальовано у сюжеті "адорації"²¹ – жінка сидить із дзеркалом у руці, а перед нею стоїть юнак. Сцену вміщено на прямокутних пластинках – прикрасах різних деталей чоловічого та жіночого убрання, знайдених у похованнях на землях Степової Скіфії²². Образотворчі матеріали, а також металеві прикраси із жіночих могил – прямокутні та дугоподібні пластини, "обідки з підвісками", стали для багатьох науковців об'єктами вивчення²³. Його результати – реконструкції циліндричних шапок, які, ймовірно, належали до типу "полос". Особливості деталей оздоблення свідчать про існування різних варіантів однотипних уборів, які зосереджували всі знакові функції парадного вбрання представниць вищих соціальних верств²⁴.

Як зазначалося, у похованні з кургану 1905 року поблизу с. Аксютинці зафіксовано золоті довгі прямокутні пластини та обідок з підвісками²⁵ (Рис. 1,3-4). Такі декоративні елементи припасовували до убору циліндричної форми – полоса. Комплект оздоб – неповний, тому не можна з упевненістю визначити, який варіант полоса – з пласким "денцем" чи дугоподібним виступом налобної частини – мала його власниця. Але прикраси свідчать, що в IV ст. до н.е. верхівка суспільства позначала своє становище шапками-полосами, властивими для костюмів еліти степовиків.

Головні убори з високою фронтальною частиною, які увінчували "скіфських цариць", зацікавили вже перших дослідників скіфського костюма (XIX – поч. XX ст.). Вони зіставили ці убори з характерними у народному російському вбранні кокошниками²⁶. Цим словом (від "кок" – гребінь) позначали різні за формою, висотою та декором корони, особливість яких полягала у фігурних контурах налобної ділянки. Кокошник – знімна дегаль, яку накладали на шапочку – "кіку"²⁷.

У сучасних розвідках до уборів з високою фронтальною частиною, добирають назви: "скіфський" або "грецький" калаф²⁸. Але чи відповідають ці визначення параметрам калафа? У словнику "Lexikon der Antike" читаємо: калаф (kalathos) – келихоподібний кошик для плодів, квітів, вовни, сиру; корона Гекати, Артеміди, Сарапіса, символ плодючості; схожа за формою горловина посудини для вина²⁹. Убори, схожі на кошик з вузьким денцем, бачимо в костюмах еллінських божеств, образи яких створено торецтвами Північного Причорномор'я³⁰. Шапочки, подібні за абрисом, тобто такі, що нагадують зрізаний конус, перекинутий догори широкою основою, реконструйовано за прикрасами, знайденими у похованнях скіф'янок³¹. Для означення уборів з такими рисами є підстави застосувати назву "скіфський калаф". Вони, як правило, невисокі, іноді мали ввігнуті стінки та оздоблені опуклі "маківки"³². Але "скіфські калафи" відрізняються від "класичних" еллінських корон, ознаки яких збігаються з перерахованими у "Lexikon der Antike". Йдеться про зіставлення нижнього та верхнього діаметрів уборів: розмір основи скіфського дорівнює окружності голови, а еллінського набагато менший, адже гречанки носили калафи на маківці голови, тому їхні пишні локони не закриті, а навпаки – гармонійно поєднані з різними уборами (наприклад, стефанами, стленідами). Натомість, скіф'янки, як свідчать згадувані "портрети" богинь, досить низько насували шапку на лоб, ховаючи під нею та покривалом волосся.

Серед пам'яток торецтваки, на яких представлено жіночі образи, привергають увагу золоті пластинки з кургану № 1 (1897 р.) поблизу с. Вовківці Сумської обл. Фігурні мініатюри вирізані за контуром зображення жіночої голівки. Давній художник показав кругле обличчя з повним підборіддям, великими мигдалеподібними очима, зіниці яких підкреслюють їх форму. Широкі дугоподібні брови з'єднуються на переніссі. Ніс короткий, широкий, рот з вибагливо піднятими кутиками губ. Обличчя облямоване, наче ореолом головним убором, який разом із зачіскою має незвичний віялоподібний абрис.

Округлий верхній край пластинок оформлено невеличкими опуклими напівсферами. Можливо, таким чином позначено аплікації на головному уборі. Волосся трактовано рельєфними лініями у вигляді тугих пасом, з - під яких вибиваються ніжні кучерики. Із загального числа цих пластин вирізняються дві: на них показано коси, крім того, нема прикрас, які можна сприйняти за оформлення головного убору. На шії жінки – разок з намистин і підвісок (Рис.3).

"Вовківецькі" пластинки майже ніколи не розглядали як джерело для реконструкції головного убору, оскільки вважали зображення надто схематичним*. Відома дослідниця В. А. Іллінська припускала, що для створення цих жіночих образів, давній майстер мав взірець: "...пластинки та медальйони із зображенням богині Деметри з пишною зачіскою та намистом, або, можливо, голови Афіни у крилатому шоломі, з локонами, що спускаються з - під нього"³³.

Завдяки аналізу зображення на пластинках з кургану № 1 поблизу с. Вовківці, а також форми пластинок та ситуації їх знайдення, можна накреслити деякі пунктирні лінії для реконструкції головного убору, оздобленого золотими аплікаціями³⁴. Їх знайдено в чоловічому похованні. Але все вказує на те, що пластинки були прикрасами жіночого головного убору: сюжет, золоті сережки, зафіксовані поряд з аплікаціями. Дослідники вже відмічали таке явище у поховальному обряді представників вищих прошарків скіфського суспільства. Наприклад, у могилі скіфа в Бердянському кургані були залишки двох жіночих головних уборів³⁵.

Отже, в кургані № 1 поблизу с. Вовківці зафіксовано всього 28 екземплярів пластинок. Це фігурні в плані виробу – видовжений овал (жінка з кучериками), прямокутник заокруглений зверху – жінка з косами. Розміри виробів – 35 x 44 мм. Є ще одна версія щодо архетипу, за яким було створено образ, що відповідає місцевим уявленням про загальний вигляд головного убору та зачіски: зображення деяких еллінських міфічних персонажів у так званих "пишних стефанах". Найбільш яскраві пам'ятки –

так звані фігурні посудини із Фанагорії. Йдеться про лекифи, оформленнями яких є скульптурні зображення Афродіти, Сирени, Сфінкса³⁶ (Рис. 4). Відомий вчений Б. Фармаковський, розглянувши ці художні витвори, відзначив, що вони є "характерним явищем перехідної епохи V – IV ст. до Р.Х." Акценти у створених образах зроблено на головні убори та волосся, щоб підкреслити ідею безсмертя та вічного світла.³⁷ Жіночі "портрети" на пластинках із Вовківецького кургану: круглі обличчя з повним підборіддям, великими мигдалеподібними очима та ротом з вибагливо піднятими кутами – нагадують образи, показані на фанагорійських вазах. Особливо привертає увагу головний убір, відтворений на "вовківецьких" пластинках: його можна зіставити з тими пишними стефанами, які, ймовірно, в цей час наслідують скіф'янки (у широкому сенсі) як сакральні убори. Останні, тобто головні убори та зачіски на вовківецьких пластинках зображено по-різному. На одних аплікаціях з-під пишної стефани виглядають ніжні кучерики, на інших – коси. Але відмітимо, що грецькі жінки не заплітали волосся в коси – на всіх пам'ятках образотворчого мистецтва показано локони. Мабуть, давній художник відтворив зачіску, характерну для жінок цього регіону. Відомо, яким символічним змістом сповнене жіноче волосся у всіх індоєвропейських народів. Йому приділяли велику увагу, зокрема, певним чином його прикрашаючи чи ховаючи. Деякі дослідники (Богаєвський, Гаген-Торн) вважали коси не тільки певним прийомом у зачісуванні волосся, але й символом колоска, тому таку зачіску (у формі коси) вони вважали притаманною землеробам³⁸. Але етнографічні спостереження говорять, що заплітання кіс, їхнє оздоблення було звичним у багатьох народів. Можливо, із зачісками жінок, котрі мешкали на Посуллі та в Терасовому Лісостепу пов'язані такі вироби як підвіски у вигляді кільця з петелькою та "шишечками" на зовнішній поверхні, а також так звані пряжки у формі вісімки. Про те, що вони могли належати до головного убору чи зачіски свідчать знахідки в к. № 14 поблизу с. Сеньківка. Тут зазначені речі знайдено під черепом: підвіска D - 3,2 см,

пряжка – довжиною 3,8 см, шириною 2 см. Про те, що кільця з шишами чи групою опуклих виступів на зовнішньому боці та предмети, що нагадують пряжки, належали до жіночого та дитячого костюмів, писала В.А. Іллінська, але без інтерпретації їхнього використання³⁹. Такі прикраси з'явилися у V ст. до н.е. Знахідки: к. №13 в ур. Стайкин Верх (D –3,3-3,5 см) ; 2 екз. – по 8 виступів -шипів, 1 – 5; курган А поблизу с. Басівка: 2 кільця (D –2,2 та 2,6 см) з петельками, на одному – 2 групи парних напівсферичних виступів; курган № 1 поблизу с. Вовківці – кільце з петелькою та чотирма групами парних напівсферичних виступів (D – 2,4 см); два з'єднаних між собою (при литві) кільця з п'ятьма групами шишечок, курган поблизу Лубен, с. Аксютинці, Роменська група (Рис. 1, 5).

На мій погляд подібні оздоби підвішували до кіс, причому можна уявити різні способи їх використання: крізь петельку протягували шнурочок, який вплітали в косу так, щоб підвіска була знизу. Можливо, шнурком з'єднували кілька кіс на спині, а кільця звисали як доповнення, що могло мати якусь символіку (оберіг ?).

Але повернемось до пластинок з кургану №1 поблизу с. Вовківці, щоб обґрунтувати реконструкції головного убору, який вони прикрашали. Абрис верхнього краю пластинок нашттовхує на думку про плавну лінію оформлення завершення убору, що є властивістю стефани. Якщо припустити, що шапочку такого типу оздобили пластинками, то логічно буде розмістити аплікації спереду (адже відомо, що саме фронтальна частина була виділена декором). Перший ряд – 6 екземплярів утворюють дугоподібний вигин на чолі. Ці контури повторюють друга (10 пластинок) і третя (12 екземплярів) смуга із декоративних елементів (Рис.5).

Конусоподібні шапки також відігравали велику роль у вбранні скіф'янок. Вони відтворені за пам'ятками образотворчого мистецтва та декоративними матеріалами. До таких належить пластина-накладка на шапку з Карагодеуашху, а також платівки – аплікації різної форми, зафіксовані в похованнях *in situ*.

Ці знахідки дозволяють встановити абрис уборів, їх параметри. Особливість наборів декоративних засобів конічних шапок (ковпаків) у тому, що вони складаються з "неформотворчих елементів", тобто пластин різних форм та сюжетів, але відповідають одна одній за розмірами та змістом. Всі мотиви, що утворюють композиції декоративного оформлення уборів конусоподібної форми – зооморфні, антропоморфні, фітоморфні, геометричні – семантично однорідні: вони втілюють ідею плодючості, є апотропеями. Форма убору також символічна – вона уособлює уявлення про світове дерево, центр Всесвіту. З Правобережного Лісостепу походять найбільш ранні пам'ятки (к. №35 поблизу с. Бобринця, №100 поблизу с. Синявка, к. Перепятиха, тощо)⁴⁰. На території Лівобережжя (в кургані поблизу м.Ромни, №13 поблизу хут. Поповка) знайдено аналогічні пластинки - аплікації, за якими можна уявити і подібні головні убори, тобто такі, що належали до розряду твердих або жорстких конусоподібної форми⁴¹. Їхня основна функція – соціальна: вони служили основою для демонстрації емблем.

Отже, в усіх регіонах Скіфії характерною ознакою святкових костюмів були шапки (конусоподібні та полоси) із золотим декором. За певними обставинами їх поєднували з налобними стрічками та покривалами. Всі убори мали призначення створити "золоте сяйво" навколо обличчя жінки, щоб підкреслити її соціальну і сакральну зверхність.

¹ Ильинская В.А., Тереножкин А.И. Скифия VII-IV вв. до н.э. – К., 1983. – С. 73, 74, 81.

² Яценко С.А. Костюм Древней Евразии (ираноязычные народы). - М., 2006. - С. 53-54, 58, 74-75.

³ Богатырев П.Г. Вопросы теории народного искусства. – М., 1971. – С. 299.

⁴ Власов В.Г. Иллюстрированный художественный словарь. – Спб., 1993. – С. 68, рис. 59.

⁵ Ключко Л.С. Скифские налобные украшения IV – III вв. до н.э. // Новые памятники древней и средневековой художественной культуры – К., 1982. – С. 37-53.

- ⁶ Там само. – С.39- 41.
- ⁷ Досев А.Ф. Античная мифология в ее историческом развитии. – М., 1957. – С.41
- ⁸ Mayrer M. Das Griechischeornament und seine Naturlichen Vorbilder. – JDAJ, 1896. – S.39
- ⁹ Клочко Л. Вказ праця. – С.73.
- ¹⁰ Гаген-Торн Н.И. Женская одежда народов Поволжья. – Саратов, 1960 – С.52.
- ¹¹ Ильинская В.А. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья (курганы Посулья). –К., 1968. – С.37 -38, табл. XXII, 4.
- ¹² Там само. – , с.42, табл. XXXIII, 1.
- ¹³ Кузьмина Е.Е. Скифское искусство как отражение мировоззрения одной из групп индоиранцев //Скифо-сибирский звериный стиль в искусстве народов Евразии. – М., 1976. – С. 58.
- ¹⁴ Ильинская Скифы Днепровского... - С.42.
- ¹⁵ Клочко Л. Реконструкция костюма женщины из боковой могилы Большого Рыжановского кургана //Materialy i Sprawozdania RzeszowskiegoOsrodka Archeologicznego. – Rzeszow, 1998. – С.131-151.
- ¹⁶ Ильинская В.А. Скифы Днепровского....- С. 143-145.
- ¹⁷ Там само. – С.28- 29, табл.VIII, 1,2,7,8.
- ¹⁸ Там само. – С.39, табл..XXX,1.
- ¹⁹ Клочко Л. Реконструкция костюма ...– С.134
Клочко Конусоподібні головні убори скіфянок // Археологія – 1986 - № 56– С.17- 19.
- ²⁰ Клочко Л.С. Скифские налобные украшения ...- С.41
Бессонова С.С. Религиозные представления скифов. – К.,1983. – С.100-104.
- ²¹ Клочко Л.С. Реконструкція скіфських головних жіночих уборів (за матеріалами Червоноперекопських курганів // Археологія. – 1979.- № 31. – С.16-28.
- ²² Тереножкин А.И., Мозолевський Б.Н. Мелитопольский курган. – К., 1988. – С. 128 – 130, рис. 149.
Алексеев А. Ю., Мурзин В.Ю., Ролле Р. Чертомлык. –К., 1991. – С. 97
- ²³ Боровка Г.Н.Женские головные уборы Чертомлыцкого кургана // ИГАИМК. –Г.1. – Пг, 1921. – С.169-192.
- ²⁴ Клочко Л.С. Новые материалы к реконструкции головных уборов скифянок.// Древности Степной Скифии. –К., 1982. – С.118-130.
- ²⁵ Ильинская В.А. Скифы Днепровского... – С.138.
- ²⁶ Степанов П.К. История русской одежды.- Пг,1915. – С.18.
- ²⁷ Клочко Л.С., Васіна З.О. Реконструкція жіночого вбрання за знахідками з “Великого кургану” М.І.Веселовського.// Музейні читання: Матеріали наукової конференції Музею історичних коштовностей України. – К., 2002. – С. 152, табл..I, 1,2.
- ²⁸ Ростовцев М.И., Степанов П.К. Эллино-скифский головной убор //

ИАК –1917 - № 63. – С.169 –192; Мирошина Т.В. Скифские калафы // СА –1980 - №1 – С. 139 -149.

²⁹ Lexikon der Antike. – leihzig, 1972. – S.266.

³⁰ Артамонов М.И. Сокровища скифских курганов в собрании Государственного Эрмитажа. –Л.-Прага, 1966. – Табл. 178, 230, 267,273, 299, 308

³¹ Клочко Л.С., Гребенников Ю.С. Скифский калаф IV в. до н.э.// Материалы по хронологии археологических памятников Украины. – К., 1982. – С. 35-45;

Клочко Л.С., Мурзін В.Ю., Ролле Р. Головний убір з кургану Тетянина Могила // Археологія. – 1991. - № 3. – С. 48-52.

³² Клочко Л.С., Гребенников Ю.С. Скифский калаф IV в. до н.э.// Материалы по хронологии археологических памятников Украины. – К., 1982. – С. 35-45;

Клочко Л.С., Мурзін В.Ю., Ролле Р. Головний убір з кургану Тетянина Могила // Археологія. – 1991. - № 3. – С.48-52.

* Схематичний малюнок головного убору за матеріалами з кургану № 1 поблизу с.Волковці зробив С.Яценко.

³³ Там само. – С. 143

³⁴ Там само. – С.48, табл. XXXVII, 1-15)

³⁵ Клочко Л.С. Про один скіфський звичай// Музейні читання. Тез. доп. Наук.конф. Музею історичних коштовностей України. – К., 1993. –С.21-23.

³⁶ Фармаковский Б.В. Три полихромные вазы в форме статуеток, найденные в Фанагории. // Записки Российской Академии истории материальной культуры. – Петербург, 1921.- С.45.

³⁷ Там само.– С. 41.

³⁸ Гаген- Торн. Вказ. Праця. – С.41.

³⁹ Ильинская, Скифы Днепровского...– С.148.

⁴⁰ Клочко Л.С. Жіночі головні убори племен Скіфії за часів архаїки. // Музейні читання. Матеріали наукової конференції музею історичних коштовностей України "Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки". – К., 2008. – С.23-42.

⁴¹ Ильинская. Скифы Днепровского...– С.142.

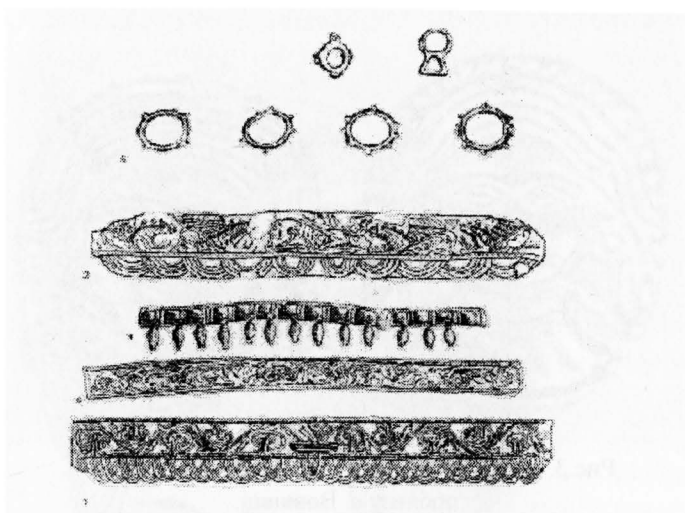

Рис. 1. Деталі декору головних уборів із курганів Посулля.

1. Метопіда з кургану № 5 (1905 р.) поблизу с.Аксютинці.

2. Метопіда з кургану поблизу с.Будки.

3-4. Елементи оздоблення головного убору типу "полос" з кургану № 5 (1905 р.) поблизу с.Аксютинці.

5. Пряжки та кільця з виступами – прикраси волосся (?).

Рис.2. Реконструкція елементів убрання та костюма жінки за матеріалами з кургану №3 поблизу урочища Стайкин Верх.

1-2. Варіанти реконструкції покривала. 3. Реконструкція костюма.

Рис.3. Золоті пластинки із кургану №1 (1897 р.)
поблизу с. Вовківці.

Рис.4. Фанагорійські вази.
1.Лекіф із зображенням Сфінкса.
2. Посудина у формі скульптурного зображення Афродіти.

Рис.5. Реконструкція головного убору
за знахідками в кургані №1 (1897 р.) поблизу с. Вовківці.
(Художник З.Васіна)